

VRATUŠEVA MONOGRAFIJA.

Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2025. 262 str.

Obsežna *Vratuševa monografija*, ki jo je letos poleti izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v sodelovanju z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija, je nastala kot rezultat znanstvenega simpozija ob 110. obletnici rojstva akademika Antona Vratuše (1915–2017). Simpozij je potekal 19. februarja 2025 v Dvorani SAZU v Ljubljani in 20. februarja v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti, zvečer istega dne pa se je zaključil s Spominskim dnevom Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija v soboškem gradu. Monografija, ki jo je uredil akademik prof. dr. Marko Jesenšek, prinaša tri nagovore, dva uvodna razmisleka nekdanjih predsednikov države, dvajset razprav in intervju, s čimer se tematsko in vsebinsko razteza čez skoraj vsa področja, na katerih je Anton Vratuša pustil svoj znanstveni in družbeni pečat.

Monografijo uvaja Jesenškov predgovor, ki predstavlja temeljno orientacijo o življenju in delu akademika Antona Vratuše. Urednik na kratko oriše Vratuševo izjemno široko delovno pot, ki je prehajala med različnimi področji: od slavistike, literarne zgodovine in publicistike do politike, diplomacije in mednarodnih organizacij. Vratuša, rojen v Dolnjih Slavečih, je bil ne le pomemben prekmurski izobraženec, temveč tudi ena redkih osebnosti, ki ji je v 20. stoletju uspelo povezati slovenski kulturni prostor z mednarodnim.

V predgovoru urednik pojasni tudi koncept simpozija: prispevke je razporedil po dvajsetih tematskih sklopih, ki

pokrivajo različna področja Vratuševega delovanja – od zgodovine prekmurskega jezika, jezikoslovja in dialektologije ter literarne zgodovine in kritike do mednarodne politike, raziskovanja narodnih manjšin, kulturne in naravne dediščine, romskega vprašanja in trajnostnega razvoja. S tem Vratuševo znanstveno in javno delovanje predstavi kot celovito, interdisciplinarno in izrazito humanistično usmerjeno.

Uvodni del monografije sestavljajo pozdravni nagovori akademika prof. dr. Petra Štiha, predsednika SAZU, Marjana Šiftarja, predsednika Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, in Damjana Anžela, župana Mestne občine Murska Sobota. Vse tri nagovore povezuje poudarjanje Vratuševega življenjskega poslanstva: povezovanja Prekmurja z osrednjim slovenskim kulturnim prostorom, njegove neomajne zavezanosti humanističnim vrednotam ter prizadevanja za prepoznavnost slovenske znanosti v mednarodnem okolju.

V nadaljevanju sledita prispevka nekdanjih predsednikov Republike Slovenije Milana Kučana in Danila Türka, ki Vratuševo delovanje postavljata v širši zgodovinski kontekst – kot zgodbo o človeku, ki je s svojim delom premoščal meje med znanostjo, politiko in diplomacijo.

Jedro zbornika sestavljajo tematsko raznoliki znanstveni prispevki. MARKO SNOJ razlaga izvor Vratuševega priimka, ki ga sestavljata pripona *-uša* in koren, nastal iz dvočlenskega rojstnega imena *Vratislav*, katerega prvotni pomen je 'kdor slovi po tem, da se je vrnil'. Ob tem opozori, da bi lahko priimek *Bratuša* nastal po enakem tvorbenem vzorcu, pri čemer razlika v začetnem soglasniku (*v–b*) kaže bodisi

na bavarski fonetični vpliv bodisi na izhodiščno ime *Bratrislav*.

JOŽE PIRJEVEC nadrobno predstavi Vratušovo življenjsko pot, pri čemer ne sledi le biografskim dejstvom, temveč ga oriše kot osebnost z izrazito notranjo disciplino in politično zadržanostjo. Poudari, da je Vratuša svojo javno držo oblikoval iz osebne etične doslednosti, kar ga razlikuje od večine državnikov njegove generacije. ZDRAVKO MLINAR v razpravi *Vratuševa vloga v mednarodnem družboslovnem raziskovanju* osvetli Vratušovo povezovanje družbenih teorij in politične prakse ter njegov prispevek k razvoju jugoslovanske družbene misli v kontekstu neuvrščene gibanja.

MATJAŽ KLEMENČIČ in DOMINIK HERLE obravnavata položaj Slovencev v sosednjih državah Republike Slovenije in poudarita, da je Vratuša manjšinsko politiko dosledno pojmoval kot vprašanje meddržavne odgovornosti, ne zgolj nacionalnega interesa. Posebej izpostavita Porabje kot polje, kjer je Vratuša vzpostavil model dialoga, utemeljen na razlikovanju med narodno zavestjo in nacionalizmom. Zanimiv zgodovinski pogled ponudi ATTILA KOVÁCS, ki na podlagi korespondence med Antonom Vratušo in Tonetom Ferencem ter arhivskega gradiva obravnava internacijo prekmurskih Madžarov leta 1945 ter pokaže, da je Vratuša v tem obdobju deloval kot posrednik spomina med slovensko in madžarsko skupnostjo, kar v slovenski zgodovinski stroki doslej ni bilo posebej izpostavljeno.

Prispevek MARJANA ŠIFTARJA pri naša prikaz dolgoletnega sodelovanja Vrana (Antona Vratuše) in Vaneka Šiftarja, ki ju je še posebej povezoval

Vrt spominov in tovarištva ter Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija na Petanjcih, kjer se še danes odvijajo številni kulturni dogodki in druge dejavnosti.

ALBINA NEČAK LÜK v razpravi *Z Vratušo ob etnični in jezikovni tematiki* pokaže, da je Vratuša jezik razumel kot dejavnik identifikacije, ne zgolj kot izraz etničnosti. Opozori, da je Vratuša manjšinsko vprašanje obravnaval procesno – kot dinamičen odnos med skupnostjo in večinsko strukturo – pri čemer je jezik imel funkcijo vstopnega sredstva, ne le kulturnega simbola.

SILVO DEVETAK v prispevku *Vratuša – slovenski svetovljan* predstavi Vratušo kot javnega intelektualca, ki je mednarodno delovanje utemeljeval na jasno izraženi pripadnosti lastnemu prostoru. S tem prispevek ne gradi podobe Vratuše kot idealiziranega diplomata, temveč ga pokaže kot predstavnika diplomacije, za katero je značilno, da globalni angažma izhaja iz lokalne odgovornosti.

MATJAŽ MULEJ predstavi štiri sistemske ukrepe za spodbujanje kulturne inovativnosti, med njimi tudi načelo odprtega inoviranja, ki ga umesti v prekmursko okolje. Pokaže, da je Vratuša tak model razvoja – ki povezuje kulturo, gospodarstvo in družbeno participacijo – razumel kot dolgoročno strateško nalogo regionalne politike.

V jezikoslovnem sklopu izstopata razpravi MIHAELE KOLETNIK in TJAŠE JAKOP. Prva raziskuje prekmursko narečje v Vratuševem rojstnem kraju Dolnji Slaveči, katerega govor spada v goričko različico prekmurskega narečja panonske narečne skupine. Njen prispevek združuje zgodovinski jezikovni oris z analizo sodobnega stanja narečja. Druga nadaljuje dialektološko

tradicijo, ki jo je v prekmurskem prostoru sistematično utemeljil že Anton Vratuša. Predstavi zgodovino raziskovanja govora Cankove in pokaže, kako so se dialektološki pristopi razvijali od prvih terenskih zapisov do sodobnejših metod, ki upoštevajo tudi sociolingvistične spremembe v jezikovni skupnosti. Pri tem opozori na pomen arhivskega gradiva in rokopisov iz obdobja povojnih raziskav, ki jih je vodil prav Vratuša, ter pokaže na možnosti za nadaljnje jezikoslovne študije v prekmurskem narečnem prostoru.

V nadaljevanju se zbornik osredini na prekmursko kulturno in jezikovno dediščino, kar je osrednja nit, ki povezuje prispevke Marije Bajzek Lukač, Marka Jesenška in Marije Kozar-Mukič. **MARIJA BAJZEK LUKAČ** v prispevku *Nomen est omen – Jožef Košič* umesti Jožefa Košiča med ključne prekmurske izobražence in pokaže, kako njegovo razumevanje jezikovne funkcije v manjšinski skupnosti odseva tisto zavest, ki jo je pozneje sistematično artikuliral Anton Vratuša. **MARKO JESENŠEK** v študiji *Vratuševa prekmuriana* predstavi Vratušovo raziskovalno osredotočenost na prekmurski jezikovni prostor ter njegove tri temeljne študije o prekmurščini kot knjižnem jeziku. S člankom, objavljenim leta 1974 v *Zborniku Števana Küzmiča*, je Vratuša analiziral jezik Števana in Mikloša Küzmiča, ob tem pa je Martina Orožen postavila izvirno tezo o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika. **MARIJA KOZAR-MUKIČ** s prispevkom *Vratuša in Porabje* dopolni sliko z obravnavo Porabja kot kulturnega in simbolnega obrobja, v katerem se preizkuša vzdržnost slovenske jezikovne in nacionalne zavesti.

Avtorica pokaže, da je Vratuša Porabje razumel kot prostor odgovornosti, ne le kot periferno manjšinsko območje, tam pa je med drugim kot študent slavistike zbiral tudi gradivo za opis tamkajšnjih jezikovnih razmer.

JOŽICA JOŽEF BEG v prispevku *Akademik Anton Vratuša – častni član Slavističnega društva Slovenije* predstavi Vratušev odnos do Slavističnega društva in beleži ključne trenutke njegove prisotnosti v društvenem življenju. Omenja, da je tudi kot politični delavec podpiral projekte, povezane z jezikom in književnostjo; bil je npr. med pobudniki za obnovo kulturnega doma v Velikih Laščah, ob 400. obletnici smrti Primoža Trubarja pa je bil predsednik organizacijskega odbora za njeno obelženje. Leta 1975 je Slavistično društvo Slovenije praznovalo 40. obletnico delovanja. Slavisti so se takrat zbrali v Postojni in Vratuši podelili naziv častnega člana Slavističnega društva Slovenije.

HOTIMIR TIVADAR v prispevku *Vratuša in slovenska jezikovna identiteta* obravnava Vratušev koncept jezikovne pripadnosti in pokaže, da je Vratuša slovenščino razumel kot simbolni prostor, v katerem se udejanja skupnostna zavest. Pri tem opozori, da je normativno razmišljanje o jeziku presegal z idejo jezika kot odprtega kulturnega polja. Poudarja njegovo močno zavezanost slovenščini, prekmurski identiteti, pa tudi njegovo katoliško vero in rabo prekmurskega narečja, ki ga je vključil celo v mednarodne okvire, ko je svoje misli prevajal iz prekmurščine v druge jezike v času svojega dela pri Združenih narodih.

JOŽE OSTERMAN v prispevku *Vratuša in štiristoletnica smrti Primoža*

Trubarja osvetli Vratušev delež pri oblikovanju kulturnih programov ob obletnicah Levstika in Trubarja ter pokaže, kako je Vratuša nacionalne obletnice razumel kot priložnost za utrjevanje kolektivne kulturne zavesti. Prispevek kaže Vratušovo sposobnost povezovanja filološke tradicije s simbolnim pomenom državnih obeležij.

MITJA SLAVINEC v prispevku *Vratuša in PAZU* predstavi vlogo Antona Vratuše pri oblikovanju Pomurske akademsko-znanstvene unije. Prikaže institucionalni razvoj Unije, predvsem vlogo Vratuše pri mednarodnih povezavah in pri vključevanju prekmurskega prostora v širši raziskovalni kontekst. V zaključku prispevka avtor predlaga poimenovanje Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota po akademiku Antonu Vratuši.

JOŽE VUGRINEC v razpravi *Vratuša in Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota* obravnava Vratušev odnos do knjižnice kot javne ustanove in izpostavi njegove donacije rokopisov. Vugrinčev predlog je, da se knjižnica poimenuje po Števanu Küzmiču, ulica, na kateri stoji, pa po Antonu Vratuši.

Drugi prispevek MITJE SLAVINCA, *Sakši se od sakšoga leko kaj navčij*, prinaša prepis ustnega intervjuja z Antonom Vratušo, ki je bil posnet leta 2014. Pogovor ohranja značilen ritem in jezik akademikovega govora ter deluje kot dokumentarni zapis njegove življenjske drže, spominov in razmislekov o družbenem delovanju.

ROBERT HAJSZAN v sklepnem prispevku *Dva jubilara u Gradišću – o Mati Meršiću Miloradiću i Ignacu Horvatu* razširi obravnavo prekmurskega prostora na gradišćanske Hrvate,

saj je bil Vratuša tesno povezan z različnimi ustanovami v Avstriji. Avtor Meršića Miloradića označi za prenovitelja gradišćanskohrvaške lirike, medtem ko Horvata šteje za pionirja gradišćanskohrvaške umetnostne proze. Po njegovem mnenju do danes ni nihče v Gradišču presegel teh dveh avtorjev. Prispevek deluje kot epilog zbornika in ga umešča v širši čezmejni manjšinski okvir.

Vratuševa monografija se po vsebini in zasnovi umešča v niz pomembnih izdaj SAZU in Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija, ki v zadnjih letih sistematično ohranjata spomin na osrednje osebnosti slovenske znanosti in kulture. Monografija se odlikuje po tem, da ne prinaša le retrospektive, temveč tudi kritično refleksijo Vratuševoga dela in njegovih odmevov v sedanjosti. Posebej dragocena je meddisciplinarna narava prispevkov, ki povezujejo jezikoslovje, literarno zgodovino, politologijo, zgodovino in kulturne študije.

Vratuševa monografija je več kot le spominsko delo. Predstavlja temeljni dokument o življenju in delu enega najvidnejših slovenskih intelektualcev 20. stoletja. Obenem je pričevanje o kontinuiteti raziskovanja v Prekmurju in o vlogi znanstvenih institucij, ki skrbijo za ohranjanje te dediščine. Knjiga bo zanimiva tako za slaviste, zgodovinarje in politologe kot tudi za bralce, ki jih zanima razvoj slovenske kulturne in znanstvene zavesti v prepletu z evropskim prostorom.

S svojo vsebinsko zaokroženostjo, interdisciplinarno širino in spoštljivim, a ne nekritičnim tonom monografija dopolnjuje mozaik raziskav o slovenski humanistični tradiciji in bo služila kot izhodišče za prihodnje študije o

življenju in delu akademika Antona Vratuše.

Nina Zver,

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru,
nina.zver@um.si

Suzana TODOROVIĆ, 2025:
SLOVENSKI ISTRSKI
LINGVISTIČNI ATLAS 2:
Števniki in opisni pridevniki, čas
in koledar, življenje, poroka in
družina, hiša in posestvo. Koper:
Libris, Osrednja knjižnica Srečka
Vilharja. 641 str.

Suzana Todorović (1979) je že uveljavljena raziskovalka slovenskih in beneških istrskih govorov oz. narečij v Istri. Rezultati njenih raziskav so objavljeni v več znanstvenih monografijah: *Narečno besedje piranskega podežolja* (2014), *Šavrinsko in istrskobeneško besedje na Piranskem* (2016), *Narečna raznolikost v okolici Kopra* (2017), *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem* (2018), *Istrobeneščina v krogu drugih jezikov in govorov v slovenskih obmorskih krajih* (2019), *Narečje ter ljudsko glasbeno in plesno*

izročilo v Dekanih z okolico nekoč in danes (2020), *Narečje, življenje in hišna imena v treh istrskih krajih* (2021). Pripravila je tudi tri atlase istrskobeneškega narečja: *Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre* 1, 2 in 3 (2019, 2020 in 2021), kjer je v dvanajstih raziskovalnih točkah (devetih istrsko-beneških, kjer je materni jezik danes še redkih starih prebivalcev izključno istrska beneščina, in v treh istrskoslovenskih, t. i. kontrolnih točkah) na 1541 jezikovnih kartah predstavila bogato narečno gradivo, leta 2024 pa prvi zvezek atlasa *Slovenski istrski lingvistični atlas* (SiLA) 1, ki je prvi v nizu slovenskih istrskih jezikovnih atlasov – predstavlja izbrano besedje iz semantičnih polj vremenske razmere, geomorfologija, običaji in institucije ter človeško telo in bolezni.

Leta 2025 je izšla že druga številka omenjenega atlasa: *Slovenski istrski lingvistični atlas* (SiLA) 2. Zajema območje govora slovenskega istrskega narečja v Istri, v vaseh, ki se razprostirajo (od zahoda proti vzhodu) od neposrednega zaledja Kopra, Izole, Pirana in Ankarana do Kraškega roba ter (od severa proti jugu) približno od severnega roba Istre v Italiji do slovensko-hrvaške meje. V atlas je vključenih trideset raziskovalnih in kontrolnih točk na območju slovenske, hrvaške in italijanske Istre. 22 krajev oz. raziskovalnih točk sodi v slovensko istrsko govorno območje (po abecednem vrstnem redu: Abitanti, Bertoki, Boršt, Črnotiče, Dekani, Dragonja, Gračišče, Gradin, Krkavče, Mačkolje (v Italiji), Marezi-ge, Nova vas nad Dragonjo, Podgorje, Pomjan, Puče, Rakitovec, Sveti Anton, Šared, Škofije, Šmarje, Tinjan in Zazid), sedem krajev (kontrolnih točk)